Алесь Смалянчук (Гародня)

Адраджэнне вольнага мулярства на беларускіх і літоўскіх землях напачатку ХХ ст.

Указ Аляксандра I ад 1 жніўня 1822 г., які забараняў арганізацыі вольных муляраў на ўсёй тэрыторыі імперыі, перапыніў іх дзейнасць на беларускіх і літоўскіх землях амаль на стагоддзе. Адраджэнне руху вольных муляраў на тэрыторыі Беларусі адбылося толькі пасля рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. Ініцыятыва зыходзіла ад масонаў Масквы і Санкт-Пецябурга. Якраз напачатку ХХ ст. расейскае масонства дасягнула свайго найвялікшага росквіту. Невыпадкова вядомы польскі гісторык руху вольных муляраў Людвік Хас адну з сваіх публікацый, прысвечаных расейскім "братам" пачатку ХХ ст., назваў "Дні велічы"[1].

У палітычных цэнтрах Расейскай імперыі масонскія ложы "новага пакалення" пачалі ўзнікаць яшчэ ў перыяд рэвалюцыі. Прычыны гэтага працэсу большасць даследчыкаў звычайна звязвае з рэвалюцыйным крызісам, які спарадзіў сярод часткі грамадскіх дзеячоў моцнае імкненне да кансалідацыі. Вольнае мулярства з ягоным арэалам таямніцы, дэмакратызмам і лібералізмам у ідэалогіі стала прывабнай формай аб'яднання ліберальна-дэмакратычных элементаў расейскага палітычнага жыцця.

У 1905 г. у Маскву прыехаў вядомы гісторык і сацыёлаг, кіраўнік Вышэйшай школы сацыяльных навук у Парыжы прафесар Максім Кавалеўскі. У 1887 г. ён быў сярод заснавальнікаў парыжскай ложы "Космас", якая належала да "Вялікага ўсходу Францыі". М.Кавалеўскі атрымаў паўнамоцтвы на заснаванне ў Расеі масонскай ложы. Глеба для гэтага ўжо была падрыхтаваная. Напачатку 1905 г. сябрамі "Космасу" сталі некаторыя вядомыя расейскія палітыкі і грамадскія дзеячы ліберальна-дэмакратычнага накірунку (Васіль Маклакоў, Яўген Кедрын ды інш.)[2].

---

[1] Hass L. Dni wielkości. O masonerii Rosyjskiej początku XX w. // www.wlnp.pl/Arsregia.htm. Кніга Л.Хаса таксама друкавалася на старонках часопіса *Ars Regia* (1995/1996. – R. 4/5. – Nr 1-2).

[2] Hass L. Rosyjskie wolnomularstwo lat 1906-1918 (Fragment z dziejów liberalizma w Rosji.) // Studia z dziejów ZSSR i Środkowej Europy. – VII. – 1971. – S. 152. (Васіль Маклакоў (1869-1957) – сябра ЦК партыі кадэтаў, дэпутат II, III і IV Дзяржаўнай думы. Адвакат, абараняў Бэйліса. У 1917 г. прызначаны Часовым урадам паслом у Францыі. Старшыня Рускага камітэта пры Ліге нацый. Яўген Кедрын – адвакат, дэпутат I Дзяржаўнай думы).

Максім Кавалеўскі разгарнуў актыўную дзейнасць, і вынікі не прымусілі сябе доўга чакаць. 15 (28) лістапада 1906 г. у Маскве была створаная ложа "Адраджэнне" ("Возрождение"). Яе ўзначаліў прафесар Мікалай Бажэнаў[3]. Напачатку наступнага 1907 г. да Масквы далучыўся Санкт-Пецярбург, дзе ўзнікла ложа "Палярная зорка" (Вялебны – князь Арлоў-Давыдаў). Абедзьве ложы належалі да "Вялікага ўсходу Францыі". Рух вольных муляраў хутка пашыраўся. У сярэдзіне 1908 г. у ложах было ўжо каля 40 чал. У 1909 г. – прыблізна 300 – 350[4]. У гэты час існавалі тры ложы ў Санкт-Пецярбургу, дзве – у Маскве, па адной – у Ніжнем Ноўгарадзе, Адэсе і Кіеве.

Даследчыкі звярнулі ўвагу на істотнае адрозненне вольных муляраў пачатку XX ст. ад сваіх папярэднікаў. Калі да апошніх належалі пераважна прадстаўнікі расейскай арыстакратыі, то большасць вольных муляраў пачатку XX ст. прадстаўляла інтэлігенцыю. Гэта былі адвакаты, універсітэцкая прафесура, лекары, інжынеры ды інш. Па палітычнай арыентацыі пераважалі прыхільнікі ліберальна-дэмакратычнай ідэалогіі. Польскі даследчык Людвік Хас наступным чынам ахарактарызаваў іх погляды: "Гэта былі людзі светлыя і адукаваныя, лібералы па перакананнях, праціўнікі традыцыйнага ладу, якія не былі прыхільнікамі расейскай манархіі і крытычна ацэньвалі, па меньшай меры, двух апошніх цароў. Яны лічылі, што царызм праводзіць гібельную палітыку, якая прывядзе да рэвалюцыі"[5].

Празмерная палітызаванасць многіх расейскіх прадстаўнікоў "каралеўскага майстэрства" (у прыватнасці А.Калюбакіна, М.Някрасава[6] і іх аднадумцаў) справакавала ўнутраны канфлікт. Прыхільнікі традыцыйнага погляду на вольнае мулярства як на этычную сістэму (Д.Бебутаў, Я.Кедрын, М.Маргуэліс ды інш.) не жадалі ператварэння ложаў у інструмент барацьбы з самаўладдзем. У выніку "палітычная плынь" пад прыкрыццём размоваў пра правакатараў і агентаў "ахранкі", якія нібыта праніклі ў ложы, пайшла на істотную рэарганізацыю вольнага мулярства ў Расеі. У лютым 1910 г. адбыўся сход "братоў", на якім абмяркоўвалася пытанне пра самароспуск арганізацый. Большасцю галасоў было прынята рашэнне, што кожная ложа будзе сама-

[3] Hass L. Rosyjskie wolnomularstwo... – S. 156; Аврех А. Масоны и революция. – М., 1990. – С. 50. (Мікалай Бажэнаў (1857-1923) – псіхіатр, прафесар. Напачатку 1906 г. старшыня маскоўскага Літаратурна-мастацкага гуртка. Ініцыяваны ў 1884 г. у ложы "Les Amis Reunis" у Францыі).

[4] Аврех А. Масоны и революция. – С. 184.

[5] Hass L. Rosyjskie wolnomularstwo... – S. 152.

[6] Аляксандр Калюбакін (1868-1915) – сябра партыі кадэтаў, дэпутат III Дзяржаўнай думы. Сакратар Вярхоўнай рады Вялікага ўсходу народаў Расеі (1912-1915). Загінуў на фронце. Мікалай Някрасаў (1879-1940) – інжынер-чыгуначнік, дэпутат III і IV Дзяржаўных дум. У 1915-1916 гг. в.а. Сакратара Вярхоўнай рады Вялікага ўсходу народаў Расеі. Міністр шляхоў зносінаў у Часовым урадзе. Застаўся ў савецкай Расеі, у 1928-1930 гг. працаваў на Беламорска-Балтыйскім канале.

стойна вырашаць уласны лёс. У выніку амаль усе ложы афіцыйна "заснулі". Аднак на самой справе гэта быў толькі спектакль арганізаваны "рэфарматарамі" дзеля таго, каб пазбыцца ненадзейных "братоў" і тых, чыім ідэалам заставалася філасофска-этычнае масонства[7]. Па падліках гісторыка В.Старцава, у ложы новай масонскай арганізацыі, якая ў 1912 г. атрымала назву "Вялікі ўсход народаў Расеі", з расейскіх ложаў "Вялікага ўсходу Францыі" перайшло толькі 34 чал.[8] Затое ў новыя арганізацыі вольных муляраў Расеі хутка ўлілася "свежая кроў". Шэрагі "братоў" папаўняліся галоўным чынам левымі кадэтамі, меньшавікамі і эсэрамі.

Гісторыкі згодны, што новыя масоны пераследавалі чыста палітычныя мэты. Галоўнай з іх была замена самаўладдзя парламенцкім ладам. Традыцыйныя маральна-этычныя нормы масонскай ідэалогіі былі падпарадкаваныя прынцыпам расейскага лібералізму. Праўда, у прынятым на II канвенце (Санкт-Пецярбург, 1913) статуце Вялікага ўсходу народаў Расеі гэта не знайшло свайго адлюстравання. Галоўнай мэтай вольных муляраў Расеі абвяшчаўся пошук ісціны і дасягненне маральнай дасканаласці чалавецтва шляхам аб'яднання людзей на пачатках братэрскай любові, узаемадапамогі, талеранцыі і поўнай свабоды сумлення[9].

Трэба заўважыць, што ўсе гэтыя перамены адбываліся без санкцыі Вялікага ўсходу Францыі. У выніку расейскае масонства не мела шансаў стаць часткай сусветнага вольнамулярства. Яно лічылася "нерэгулярнай" арганізацыяй. Шанс атрымаць прызнанне можна было шукаць на шляху паразумення з французскімі "братамі", але расейскія кіраўнікі не ішлі на гэтыя кантакты. Л.Хас лічыць, што яны былі ўпэўненыя ў пранікненні агентаў расейскай паліцыі ў структуры Вялікага ўсходу Францыі[10].

У гэты ж час на тэрыторыі Расейскай імперыі з'явіліся ложы, незалежныя ад Масквы і Санкт-Пецярбурга. У чэрвені 1910 г. у Варшаве была створана ложа "Вызваленне" (Вялебны або Майстар кафедры – Рафал Радзівіловіч), якая належала да "Вялікага ўсходу Францыі"[11]. Адроджаная польскае вольнае мулярства не адразу звярнула ўвагу на беларускія і літоўскія землі. Амаль да сярэдзіны 1913 г. ложы на гэтых землях былі звязаныя выключна з расейскімі масонамі.

Якраз прадстаўнікі расейскага палітычнага масонства ініцыявалі ўтварэнне ложаў на беларускіх і літоўскіх землях[**]. У 1910 г. па іх ініцыятыве

---

[7] Серков А. История русского масонства. 1845-1945. – Спб., 1997. – С. 105.

[8] Старцев В.И. Русское политическое масонство начала XX в. – Спб., 1990. – С. 23-24.

[9] Старцев В.И. Русское политическое масонство… – С. 124.

[10] Hass L. Dni Wielkości…

[11] Hass L. Masoneria Polska XX w. Losy, loży, ludzi. – Warszawa, 1993. – S. 44.

[**] Знойдзеныя крыніцы дазваляюць сцвярджаць памылковасць тэзіса Людвіка Хаса, які лічыць віленскую ложу "Літва" часткай сістэмы адроджанага польскага вольнамулярства (Hass L. Dni Wielkości...).

была створаная ложа ў Менску. На жаль, звесткі пра яе склад носяць фрагментарны і гіпатэтычны характар. Людвік Хас згадаў толькі двух менскіх масонаў – лекара Тэадора Кодзіса[12], які раней быў звязаны з партыяй "Пралетарыят", а таксама юрыста і палітычнага дзеяча Казіміра Петрусевіча[13]. Апошні ў 1898 г. удзельнічаў у працы I з'езда РСДРП у Менску як прадстаўнік сацыял-дэмакратычнай арганізацыі Екацерынаслава. Пазней пасяліўся ў Менску. На момант утварэння ложы быў прыхільнікам ліберальнай ідэалогіі. Паводле даследчыка Андрэя Сяркова, Казімір Петрусевіч у 1911 – 1912 гг. быў прысяжным павераным, а пазней (1914-1917 г.) працаваў у земскім Саюзе дапамогі ахвярам вайны[14]. Людвік Хас назваў таксама імёны Э.Івашкевіча і лекара Яна Офенберга, як верагодных братоў менскай ложы[15].

Пра ўдзел Тэадора Кодзіса ў масонскай арганізацыі паведаміла ў сваіх успамінах Зофія Кодзіс-Фрэйерова. Паводле яе меркавання, да менскай ложы належалі пераважна юрысты і лекары, людзі з рознымі палітычнымі перакананнямі[16]. Міхал Ромэр ва ўласным дзённіку, распавядаючы пра паездку ў Менск у верасні 1911 г. віленскіх краёўцаў і масонаў Браніслава Крыжаноўскага і Вітальда Абрамовіча, згадаў імёны Эдмунда Івашкевіча, Канстанціна Дземідзецкага-Дземідовіча, Казіміра Петрусевіча і Загорскага[17]. Мэтаю паездкі быў пошук верагодных аўтараў для газеты краёўцаў "Пшэглёнда віленьскага". Цалкам магчыма, што сустрэча з вышэйназванымі менскімі юрыстамі была вынікам ранейшых масонскіх кантактаў. Таксама варта адзначыць, што Ежы Асмалоўскі, які ў 1912 – 1914 гг. быў сябрам варшаўскай ложы "Вызваленне" ("Wyzwolenie"), у 1915 г. у Менску часта наведваў дом адвката Эдмунда Івашкевіча. Яго звычайнымі суразмоўцамі пад час гэтых візітаў былі Казімір Петрусевіч, Канстанцін Дземідзецкі-Дземідовіч і Ігнацы Віткевіч[18]. Верагодна якраз гэтыя асобы і складалі "ядро" менскай ложы.

Крыніцы захавалі значна больш інфармацыі пра дзейнасць віленскіх вольных муляраў. Найбольшай увагі заслугоўвае дзённік Міхала Ромэра (1880-

---

[12] Hass L. Masoneria Polska XX w. Losy, loży, ludzi. – S. 222.

[13] Тамсама. – S. 271.

[14] Серков А.И. Русское масонство. 1731 – 2000. Энциклопедический словарь. – Москва: Росспэн, 2001. – С. 641.

[15] Hass L. Dni Wielkości… // www.wlnp.pl/Arsregia.htm (Паводле інфармацыі Дарыуша Тарасюка, Ян Офенберг з'яўляўся адным з кіраўнікоў польскай "Асвяты" на Меншчыне і меў непасрэднае дачыненне да стварэння тайных польскіх школ. Эдмунд Івашкевіч у 1916 г. актыўна працаваў у Польскім таварыстве дапамогі ахвярам вайны (Tarasiuk D. Działalność kulturalno-oświatowa Polaków w Mińsku w latach 1905-1914 // На шляхах да ўзаемаразумення: навуковы зборнік. – Мінск, 2000).

[16] Dział rękopisów Biblioteki Narodowej (BN). Akc 11258. Z.Kodis-Freyerowa Z. Wspomnienia. – S. 20-21.

[17] Аддзел рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі АН Літвы (АР ЦБАНЛ). Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 2. – S. 35. Запіс ад 20.09. (3.10). 1911 г.

[18] Dział rękopisów BN. Rkps. 6792a. J.Osmołowski. Wspomnienia z lat 1914-1921. – S. 13.

1945). Гэты вядомы юрыст, навуковец, публіцыст і палітычны дзеяч Літвы (як "гістарычнай", так і "этнаграфічнай") пакінуў амаль 40 тамоў штодзённых запісаў. Першы з іх быў зроблены 1 студзеня 1911 г., а апошні – 18 лютага 1945 г., за некалькі дзён да смерці. Дзённік з'яўляецца надзвычай цікавай і каштоўнай крыніцай па гісторыі грамадскага, палітычнага і культурнага жыцця Беларуска-Літоўскага краю пачатку XX ст. Трыццаць чатыры тамы захоўваюцца ў аддзеле рукапісаў Цэнтральнай бібліятэкі АН Літвы (АР ЦБАНЛ), астатнія – у аддзеле рукапісаў бібліятэкі Віленскага універсітэту (АР БВУ). Дзённік стаў даступным для даследчыкаў адносна нядаўна. Міхал Ромэр дазволіў карыстацца запісамі толькі па прашэсцю 40 гадоў пасля яго смерці. Першымі заняліся вывучэннем дзённіка даследчыкі Літвы і Польшчы – Генрык Лаўмяньскі, Вінцас Марцінкенс, Рымантас Мікніс, Ян Савіцкі, Браніслаў Макоўскі, Збігнеў Соляк ды інш. Міхал Ромэр быў прыкметнай постацю ў мясцовай масонскай іерархіі, і гэты бок яго жыцця і дзейнасці таксама знайшоў адлюстраванне ў запісах. Фрагмент дзённіка, у якім раскрываюцца абставіны ўзнікнення і мэты дзейнасці масонскіх ложаў у 1910 – 1915 гг., друкуецца цалкам у *Дадатку*.

Напрыканцы 1910 г. у Вільні ўзнікла ложа "Еднасць"* ("Jedność"). Ролю арганізатара адыграў удзельнік першых з'ездаў Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі Ежы Ром. Менавіта ён разам з братам Эльяшам, паводле сведчанняў Антона Луцкевіча, ужо ў 1908 або 1909 г. меў размову з Іванам Луцкевічам, з якой апошні даведаўся пра масонскія арганізацыі ў Расеі[19]. Дарэчы, паводле М.Ромэра, спачатку масоны звярнуліся да Т.Урублеўскага. Але вядомы адвакат і прыхільнік краёвай ідэалогіі адмовіўся ад супрацоўніцтва[20].

Ежы Ром быў добра вядомы ў колах грамадска-палітычных дзеячоў Віленшчыны. У перыяд рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. ён актыўна працаваў у яўрэйскіх арганізацыях Вільні, быў упаўнаважаным па арганізацыі камітэтаў партыі кадэтаў у Віленскай, Ковенскай, Гарадзенскай і Менскай губ., ствараў Віленскую арганізацыю гэтай партыі, рэгулярна ўдзельнічаў у паседжаннях ЦК партыі з прадстаўнікамі губернскіх камітэтаў[21]. Сярод заснавальнікаў быў таксама ягоны брат Эльяш. Э.Ром – дзеяч дэмакратычнага "лагеру", прыхільнік

* У ранейшых публікацыях на беларускай мове гэтая ложа звычайна называлася "Лучнасць". Аднак польскамоўнай назве "Jedność", як падаецца, больш адпавядае беларускае слова "еднасць", якое ў *Тлумачальным слоўніку беларускай мовы* тлумачыцца, як "1. Адзінства, згуртаванасць… 2. Агульнасць, супольнасць…" (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мн.: Беларуская энцыклапедыя, 1996. – С. 196.

[19] Сташкевіч М. Гістарычны выбар напачатку XX ст. // Беларусь на мяжы тысячагоддзяў. Пад рэд. А.П.Вайтовіча ды інш. – Мн., 2000. – С. 106-107.

[20] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 4. – S. 403. Запіс ад 3 (16). 03. 1915 г.

[21] Протоколы ЦК и заграничных групп Конституционно-демократической партии. 1905 – середина 1930-х г. – В 6 т. – Том 1. Протоколы ЦК конституционно-демократической партии. 1905-1911. – Москва, 1994. – С. 57, 82, 95, 102-103, 205-206 и др.

Старонка дзённіка М.Ромэра з інфармацыяй пра паседжанне ложы “Літва”. Запіс ад 16 (29) лістапада 1911 г.

Старонка дзённіка М.Ромэра з інфармацыяй пра паседжанне ложы “Літва”. Запіс ад 13 (26) снежня 1912 г.

“краёвай ідэалогіі”*, публіцыст. У 1906 г. актыўна супрацоўнічаў з “Газетай Віленьскай”, якую выдаваў і рэдагаваў Міхал Ромэр. Газета з’яўлялася цэнтрам групоўкі краёўцаў ліберальна-дэмакратычнага накірунку. Памёр у 1912 г. Старонкі дзённіка М.Ромэра захавалі партрэт гэтага чалавека. Аўтар дзённіка характарызаваў Э.Рома як “ідэаліста ў самым добрым значэнні гэтага слова”, як “аднаго з тых яўрэяў, якія не займаліся выключна яўрэйскімі праблемамі і выдатна разумелі сувязь паміж эмансіпацыяй яўрэяў і агульным станам дэмакратыі ў краіне. Ён быў шчырым яўрэйскім патрыётам і адначасна змагаўся супраць яўрэйскага нацыяналізму <…> Быў адным з тых нешматлікіх яўрэяў, якія разумелі асаблівасці нашага краю і ў хрысціянскай супольнасці бачылі не нейкую дзяржаўна-расейскую масу, а літоўцаў, беларусаў ды іншыя народы. Адным словам, гэта быў сапраўдны грамадзянін краю, сын не толькі яўрэйскага народу, але і Літвы-Айчыны, якую разумеў як адзіны сацыяльны арганізм, інтарэсы якога дамінуюць над усімі нацыянальнымі імкненнямі”[22].

У ліку заснавальнікаў “Еднасці” былі таксама браты Луцкевічы, літоўскі дзеяч Данатас Маліноўскас, прадстаўнік левіцы польскіх нацыянальных дэмакратаў доктар Людвік Чаркоўскі. У сакавіку 1911 г. у ложу быў прыняты Міхал Ромэр, які хутка стаў адным з лідэраў віленскага масонства. Трэба адзначыць, што афіцыйнае запрашэнне ён атрымаў ад Івана Луцкевіча, што адлюстравалася ў дзённікавым запісу[23].

У 1915 г. М.Ромэр даверыў свайму дзённіку не толькі таямніцу існавання арганізацый масонаў. Ён досыць падрабязна спыніўся на ідэалогіі, якой прытрымліваліся віленскія “браты”. “Нашая задача, – пісаў палітык і публіцыст, – не знішчаць, не ламаць, не разбураць, а ствараць і ўдасканальваць. <...> Нашым падмуркам з’яўляюцца ідэі братэрства, любові і свабоды чалавечага духу. Нашае брацтва – гэта Саюз гуманізму ў шляхетным і адначасова дзейсным значэнні гэтага слова. Мы імкнемся, каб нашыя лозунгі не сталі

* Г.зв. “краёвая ідэалогія” грунтавалася на прыярытэце інтарэсаў Беларуска-Літоўскага краю. Нацыянальныя імкненні яго народаў успрымаліся як другасныя. Краёўцы фактычна выступалі прыхільнікамі фарміравання нацыі грамадзянскага (палітычнага) тыпу. У адпаведнасці з гэтай ідэалогіяй кожны, хто адчуваў сябе грамадзянінам краю і ўспрымаў гістарычную Літву як сваю Радзіму належаў да “нацыі ліцьвінаў” незалежна ад этнічнай прыналежнасці і культурных сімпатый. Будучыню гістарычнай Літвы краёўцы першапачаткова звязвалі з дасягненнем аўтаноміі ў межах Расеі. Напрыканцы першай сусветнай вайны яны ператварыліся ў прыхільнікаў незалежнай дзяржавы ў межах былога ВКЛ. Галоўнымі ідэолагамі краёвасці былі Міхал Ромэр (ліберальна-дэмакратычны накірунак) і Раман Скірмунт (ліберальна-кансерватыўны). Таксама трэба назваць імёны Баляслава Ялавецкага, Канстанцыі Скірмунт, Аляксандра Лядніцкага, Тадэвуша Урублеўскага і Альбіна Гербачэўскага.

[22] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 2. – S. 317. Запіс ад 28.06. (11.07). 1912 г.

[23] Тамсама. – Т. 1. – S. 66. Запіс ад 7(20).03.1911 г.

звычайнай фармальнасцю <...> Мы імкнемся зрабіць іх рэальнасцю сумлення, дзеянняў і дачыненняў у чалавечым сужыцці; каб яны пранізалі адносіны як паміж асобнымі людзьмі, так і паміж усялякімі групамі, нацыямі і, нарэшце, сталі здабыткам усяго чалавецтва <...>". Закранаючы палітычны аспект масонскай дзейнасці, М.Ромэр падкрэсліў, што "брацтва" не з'яўляецца ні палітычным аб'яднаннем, ні партыяй. Аднак ва ўмовах расейскай дзяржавы арганізацыя, якая абвяшчае сваёй мэтай дасягненне свабоды чалавечага духа, непазбежна будзе займаць антыўрадавую палітычную пазіцыю. "Прычына ў тым, – сцвярджаў М.Ромэр, – што гэтая дзяржаўная арганізацыя <...> і сама расейская дзяржаўнасць як канкрэтны гістарычны феномен ёсць найвялікшая перашкода для рэалізацыі нашых прынцыпаў"[24].

Міхал Ромэр паслядоўна адстойваў асноўныя прынцыпы краёвасці. Менавіта краёвасць для яго з'яўлялася найбольш адэкватнай формай існавання і рэалізацыі масонскіх лозунгаў на тэрыторыі гістарычнай Літвы. У вялікай ступені якраз намаганнямі М.Ромэра віленскія ложы сталі моцнымі цэнтрамі прапаганды краёвай ідэалогіі, якая супрацьстаяла ідэалогіі нацыянальнага шавінізму. Пры гэтым краёвасць зусім не перашкаджала сваім адэптам актыўна працаваць у рэчышчы ўласных нацыянальных рухаў.

Трэба заўважыць, што Міхал Ромэр успрымаў грамадства Беларуска-Літоўскага краю як адзінае і непадзельнае, прасякнутае пачуццём краёвай грамадзянскасці і незалежнае ад падзелу на асобныя этнасы[25]. У грамадска-палітычнай дзейнасці ён імкнуўся да пабудовы "адзінага грамадскага будынку, а не шэрагу этнічных хатаў"[26]. Падмуркам гэтага адзінага краёвага будынку аўтар дзённіка лічыў дэмакратычны лад жыцця. На яго думку, толькі ў гэтым выпадку будуць створаныя адпаведныя ўмовы для ажыццяўлення патрабаванняў кожнага этнасу краю. Гэтае разуменне краёвасці істотна адрознівалася ад таго, якога прытрымліваліся яго калегі па групоўцы краёўцаў ліберальна-дэмакратычнай плыні. Напрыклад, Людвік Абрамовіч разумеў краёвае грамадства як свайго роду канфедэрацыю самастойных і роўных этнічных супольнасцяў, кожная з якіх мела поўнае права на ўласнае нацыянальна-культурнае развіццё. Пры такім разуменні галоўным у краёвасці станавілася магчымасць абароны інтарэсаў уласнай этнічнай супольнасці. Падобным чынам разумелі краёвую ідэю беларускія дзеячы (браты Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, Іван Краскоўскі) – сябры масонскіх арганізацый. Адпаведна можна было весці гаворку пра польскіх і беларускіх краёўцаў. Аднак існаванне апошніх стала відавочным толькі пасля з'яўлення такіх органаў друку як "Вечерняя газета" (1911) і "Кур'ер краёвы" (1912).

---

[24] Тамсама. – Т. 4. – S. 403. Запіс ад 3 (16). 03.1915 г.
[25] Тамсама. – Т. 2. – S. 252. Запіс ад 24.04. (7.05). 1912 г.
[26] Тамсама. – Т. 2. – S. 89. Запіс ад 13 (26). 11. 1911 г.

Між тым у 1913 г. "Вялікі ўсход народаў Расіі" аб'ядноўваў ужо каля 40 ложаў[27]. Сярод іх былі дзве віленскія і адна менская. У 1911 г. з "Еднасці" вылучылася ложа "Літва", якую ўзначаліў Міхал Ромэр. На момант падзелу ў склад "Еднасці" ўваходзілі Ежы Ром як Вялебны (Venerable), Людвік Чаркоўскі, Іван ды Антон Луцкевічы, Эльяш Ром, дзеячы польскага руху Вітальд Абрамовіч, Браніслаў Крыжаноўскі і Зыгмунт Нагродскі, Іван Прозараў як прадстаўнік рускай грамадскасці, беларускі палітык Іван Краскоўскі*, Майсей Брамсон, Ян Багушэўскі, а таксама дзеячы літоўскага руху Міколас Сляжэвічус і Міколас Біржышка[28].

У ложу "Літва" апроч Вялебнага М.Ромэра ўвайшлі таксама Б.Крыжаноўскі, З.Нагродскі, М.Сляжэвічус, І.Прозараў, І.Краскоўскі, А.Луцкевіч, Э.Ром і М.Брамсон. Пазней у ложу былі прынятыя дзеячы літоўскага руху Вацловас Біржышка, Вацловас Бельскіс, Пеліксас Бугайлішкіс, Андрус Булёта, Юргіс Шаўлюс, Ёнас Вілейшыс, публіцыстка Феліцыя Барткевічэне-Повіцкайтэ**, прадстаўнікі віленскай польскай грамадскасці Казімір Астахевіч, Эдвард Сакалоўскі і Уладзіслаў Асмалоўскі, а таксама беларускі дзеяч Вацлаў Ластоўскі (1912). Апроч іх з ложы "Еднасць" перайшлі ў "Літву" А.Заштаўт і М.Біржышка[29].

Людвік Хас сцвердзіў прыналежнасць да ложы "Літва" яшчэ аднаго беларускага палітыка Дамініка Семашкі[30]. Аднак М.Ромэр не згадаў яго імя ў сваім дзённіку. Тое ж самае датычыць Тадэвуша Урублеўскага. Л.Хас назваў яго сярод "братоў" "Літвы"[31]. Прыналежнасць віленскага адваката да масонства пацвердзіў Браніслаў Тарашкевіч на старонках аўтабіяграфіі, напісанай у 1933 г.[32] Аднак сведчанні М.Ромэра абвяргаюць тэзіс пра ўдзел Т.Урублеўскага ў "братэрстве". Магчыма чуткі пра масонства Т.Урублеўскага, якія распаўсюдзіліся ў Вільні з часоў адраджэння ім Таварыства шубраўцаў, увялі ў зман беларускага дзеяча і польскага даследчыка. Нельга пагадзіцца і са сцвярджэннем Паўліны Мядзёлкі пра дачыненне да ложаў пачатку XX ст. Браніслава Тарашкевіча[33]. Матэрыялы дзённіка таксама не дазваляюць прыняць

[27] Hass L. Rosyjskie wolnomularstwo... – S. 166.

* Польскі даследчык Збігнеў Соляк лічыў І.Краскоўскага прадстаўніком рускай грамадскасці (Solak Z. Michał Römer i masoneria wileńska (1911-1915) // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. – 1996. – T. 13. – S. 36). Да рускіх адносіў І.Краскоўскага ў 1911 г. і М.Ромэр (Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 2. – S. 82. Запіс ад 6 (19). 11. 1911 г.). Цалкам верагодна, што І.Краскоўскі ў гэты час належаў да той катэгорыі дзеячоў нацыянальна-культурнага паўзмежжа, якія яшчэ вагаліся ў нацыянальным самавызначэнні.

[28] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 4. – S. 404. Запіс ад 4(17).03.1915 г.

** Гэта была адзіная жанчына ў ложах Беларусі і Літвы.

[29] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 4. – S. 404. Запіс ад 4(17).03.1915 г.

[30] Hass L. Masoneria Polska XX w. Losy, loży, ludzi. – S. 293.

[31] Тамсама. S. 303.

[32] Аўтабіяграфія Браніслава Адамавіча Тарашкевіча // Спадчына. – 1996. – № 4. – С. 116.

[33] Мядзёлка П. Сцежкамі жыцця // Полымя. – 1993 – № 2. – С. 187.

меркаванне М.Сташкевіча, нібыта, кіруючая роля ў ложы "Літва" належала Вацлаву Ластоўскаму[34]. Масонская дзейнасць апошняга не была прыкметнай.

Актыўная грамадска-палітычная і культурная дзейнасць сяброў віленскіх ложаў спрыяла пашырэнню краёвай ідэі ў яе ліберальна-дэмакратычнай форме. Амаль усе яны былі аўтарытэтнымі дзеячамі розных нацыянальных рухаў і мелі магчымасць уплываць на іх ідэалогію, асабліва ў галіне міжнацыянальных адносінаў. Гэта адлюстравалася ў шматлікіх публікацыях вольных муляраў на старонках такіх віленскіх выданняў, як *Наша Ніва*, *Lietuvos žinios*, *Lietuvos ukininkas*, *Przegląd Wileński*, *Kurier Krajowy* і *Вечерняя газета.* Краёўцы-масоны ўваходзілі ў склад кіраўніцтва многіх культурных таварыстваў і гаспадарчых арганізацый, дзейнасць якіх выходзіла далёка за межы Віленшчыны. Варта назваць Таварыства сяброў навук у Вільне, Артыстычнае таварыства, Віленскае таварыства падтрымкі хатняга рамяства і народнага мастацтва, Таварыства падтрымкі кааперацыі ды інш.

М.Ромэр пазней адзначаў: "Як уласна масонская арганізацыя мы не дзейнічаем, але ў многіх справах менавіта сярод нас выпрацоўваюцца дырэктывы і нараджаюцца ініцыятывы. Нашыя ложы маюць вялікі ўплыў на ўмацаванне ў свядомасці братоў краёвай пазіцыі"[35]. На думку гісторыка Збігнева Соляка, менавіта на масонскіх паседжаннях было прынятае рашэнне пра выдвіжэнне кандыдатуры Браніслава Крыжаноўскага на выбарах у IV Думу[36]. Ложы прычыніліся таксама да выдання *Пшэглёнда віленьскага* і *Кур'ера краёвага*, які стаў штодзённай польскамоўнай газетай краёвага і дэмакратычнага накірунку. Дарэчы, гісторыя арганізацыі абедзьвюх газетаў паказала адсутнасць адзінства ў асяроддзі краёўцаў. Рознае разуменне краёвасці і нацыянальных інтарэсаў стала падмуркам таго крызісу, які напаткаў віленскае масонства ў 1913 г.

Асобна трэба адзначыць актыўнасць беларускіх дзеячоў, а менавіта Антона ды Івана Луцкевічаў у прапагандзе краёвай ідэі. Верагодна, беларусы спадзяваліся, што яе пашырэнне ўзмоцніць сацыяльную базу беларускага руху і паспрыяе яго падтрымцы дэмакратычнымі элементамі іншых рухаў. Якраз таму яны і распачалі выданне польскамоўнага *Кур'ера краёвага* (1912). Пры гэтым удзел беларусаў у выданні заставаўся таямніцай для віленскай грамадскасці. На падобных пазіцыях знаходзілася рускамоўная *Вячэрняя газета*, выданнем якой таксама кіравалі беларусы.

Увесну 1913 г. у Вільні з'явіліся прадстаўнікі варшаўскіх масонаў Станіслаў Патэк і Вацлаў Макоўскі. Як ужо адзначалася, варшаўская ложа "Выз-

---

[34] Сташкевіч М. Гістарычны выбар... – С. 107.

[35] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т.4. – S. 404. Запіс ад 4 (17). 03. 1915 г.

[36] Solak Z. Michał Römer i masoneria wileńska (1911-1915) // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. – Vilnius, 1996. – S. 39.

валенне” была створаная яшчэ ў 1910 г. і належала да “Вялікага ўсхода Францыі”. Яна не залежыла ад расейскіх цэнтраў і з’яўлялася “рэгулярнай” масонскай арганізацыяй. Прыезд варшаўскіх місіянераў справакаваў крызіс у асяроддзі віленскага масонства. Вітальд Абрамовіч, Браніслаў Крыжаноўскі, Ян Пілсудскі, Зыгмунт Нагродскі і Станіслаў Будны выйшлі са склада “Еднасці” і “Літвы” і ўтварылі польскую масонскую ложу, арганізацыйна звязаную з Варшавай. Даследчык Людвік Хайн лічыць, што яна мела назву “Верны ліцьвін” (“Wierny litwin”)[37].

Браты Антон і Іван Луцкевічы і Аляксандр Уласаў. Фотаздымак. Пачатак XX ст.

Раскол у асяроддзі віленскага масонства верагодна быў звязаны яшчэ і з тым, што вышэйназваныя “браты” адмовіліся ад аўтанамісцкай канцэпцыі гістарычнай Літвы і сталі прыхільнікамі яе незалежнасці, якая лічылася магчымай толькі ў саюзе з Польшчай. Варшаўскія вольныя муляры прытрымліваліся незалежніцкай арыентацыі. Менавіта гэтую пазіцыю адстойвала штодзённая віленская газета *Наш край* (*Nasz Kraj*) (рэдактар Бенедыкт Хэрц), якая, паводле М.Ромэра, выдавалася сябрамі ложы “Верны ліцьвін”[38]. Пад час расейскага наступлення ў Галіцыі аўтары артыкулаў, у прыватнасці, выказвалі занепакоенасць лёсам мясцовай польскай дыяспары, якая, як вядома, пры аўстра-венгерскіх уладах мела выдатныя магчымасці для развіцця ўласнай культуры[39].

Пэўную ролю адыграла і тое, што паступова ўзніклі складанасці ў адносінах віленскіх ложаў з масонамі з Масквы і Пецярбурга. На думку З.Соляка, пагаршэнне адносінаў адчувалася ўжо на масонскім канвенце, які адбыўся ў студзені 1913 г. “Вялікі ўсход народаў Расеі” павінен быў прапагандаваць ідэю свабоднай федэрацыі ўсіх народаў імперыі. Аднак на самой справе было відавочным імкненне маскоўска-пецярбургскага кіраўніцтва навязаць ложам вялікадзяржаўную пазіцыю[40]. Магчыма на паводзіны “раскольнікаў” паўплывалі таксама вынікі выбараў у Дзяржаўную думу, якія абярнуліся сапраўдным

[37] Chajn L. Polskie wolnomularstwo 1920-1938. – Warszawa 1984. – S. 105.
[38] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 28. – S. 138. Запіс ад 17. 11. 1920 г.
[39] Sawicki J. “Przegląd Wileński” w latach 1911-1915 (część I) // Zapiski Historyczne. – T. LIX. – Rok 1994. – Zeszyt 4. – S. 52-53.
[40] Solak Z. Michał Römer ... – S. 40.

правалам для краёўцаў прыхільнікаў аўтаноміі. Дзённікавыя запісы Міхала Ромэра засведчылі таксама расчараванне часткі польскіх краёўцаў вынікамі супрацоўніцтва з дэмакратычнымі элементамі іншых народаў краю. Менавіта пра гэта ішла гаворка на сходзе 11 траўня 1913 г. на кватэры З.Нагродскага. Апроч названых "раскольнікаў" у размове ўдзельнічаў А.Заштаўт, які адзін быў супраць выхаду з віленскіх ложаў[41].

На дзейнасць віленскіх масонаў моцны ўплыў аказала першая сусветная вайна. Рост вялікадзяржаўных шавіністычных настрояў адбіўся на пазіцыі кіраўніцтва "Вялікага ўсхода народаў Расеі". Вольныя муляры з Вільні выразна адчулі гэта падчас кастрычніцкага (1914 г.) канвента ў Петраградзе. У працы канвента ўдзельнічала болей за 30 дэлегатаў з усёй Расеі. Па сваіх палітычных сімпатыях яны належалі да партый і арганізацый, якія прадстаўлялі расейскі палітычны "спектр" у дыяпазоне ад канстытуцыйных дэмакратаў да "трудавікоў". На канвенце прысутнічалі А.Луцкевіч і М.Ромэр. Разам з прадстаўнікамі Украіны яны ўтварылі пяціасабовую групу, якая пры абмеркаванні адносінаў да вайны выказалася за нейтральнае стаўленне да яе і за актывізацыю рэвалюцыйных дзеянняў, нават калі яны прывядуць да ваеннага паражэння і распаду дзяржавы. Большасць прысутных рэзка крытыкавала пазіцыю групы. Падаўляючай большасцю галасоў была прынятая рэзалюцыя за перамогу дзяржаваў Антанты. Дэлегаты з'езда таксама не прынялі прапанаванай А.Луцкевічам і М.Ромэрам рэзалюцыі аб прызнанні прынцыпа аўтаноміі Літвы і Беларусі і ўключэнні яго ў праграму расейскага вызваленчага руху[42]. Міхал Ромэр пазней адзначыў "выразныя імперыялістычныя настроі сярод рускіх братоў" і "дзяржаўныя амбіцыі ў расейскім масонстве"[43]. Гэты "імперыялістычны" настрой цалкам падзяляў трэці прадстаўнік віленскіх мулярaў Цэмах Шабад[44].

Дыскусіі падчас канвента ды іншыя кантакты з расейскімі масонамі выразна паказалі ўсю падманлівасць ранейшых запэўненняў кіраўнікоў "Вялікага ўсхода народаў Расеі" ў магчымасць свабоднага (аўтаномнага) развіцця Беларуска-Літоўскага краю ў выпадку іх прыхода да ўлады. Віленскія масоны пачалі задумвацца пра неабходнасць утварэння ўласнай масонскай арганізацыі, якая б ахоплівала ўсе землі былога Вялікага Княства Літоўскага. Дзеля гэтага трэба было стварыць у Беларусі і Літве сем ложаў.

Актывізавалася арганізацыйная дзейнасць. Нарэшце быў пераадолены крызіс 1913 г. У склад ложаў былі прынятыя новыя сябры – Ёнас Вілейшыс, Уладзіслаў Асмалоўскі (у 1908 г. ён быў адным з заснавальнікаў беларускага

[41] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 3. – S. 136. Запіс ад 13 (26). 05. 1913 г.
[42] Тамсама. – Т. 4. – S. 300. Запіс ад 20. 11 (3.12). 1914 г.; тамсама. – S. 301. Запіс ад 21. 11 (4.12). 1914 г.
[43] Тамсама. – Т. 4. –S. 404. Запіс ад 4 (17). 03. 1915 г.
[44] Solak Z. Michał Römer ... – S. 243.

выдавецтва “Наша Хата”[45]), Феліцыя Барткевічэне-Повіцкайтэ, Андрус Булёта, Казімір Астахевіч[46]. Малюнкі і запісы (у т.л. шыфраваныя) у дзённіку М.Ромэра сведчаць, што ў кастрычніку 1914 г. у Вільні з’явілася яшчэ адна ложа – “Беларусь”[47]. Да яе належалі А.Луцкевіч, А.Булёта, П.Бугайлішкіс, М.Біржышка, А.Заштаўт і К.Астахевіч. Паседжанні “Беларусі” адбываліся разам з “Літвой”.

Яшчэ адна ложа была заснаваная напачатку вайны ў Віцебску. Аднак наўрад ці віленскія масоны мелі непасрэднае дачыненне да гэтага. Паводле інфармацыі расейскага пісьменіка і філосафа Дзмітрыя Галкоўскага, змешчанай на яго сайце ў *Internet*, заснавальнікам ложы быў вядомы дзеяч Партыі Народнай свабоды дэпутат III Думы Аляксандр Калюбакін. Паводле той самай крыніцы, пры заснаванні ложы ў “братэрства” былі прынятыя Рыгор Брук, Аляксей Валковіч, Сяргей Пісарэўскі, Вітольд Бамас і Вячаслаў Федаровіч. Падчас прыезду ў Віцебск Аляксандра Керанскага[48] (1915 або 1916 г.) у ложу ўступіў Беніамін Гурэвіч. Восьмым сябром быў Аляксандр Цэйтлін. Віцебскія масоны таксама прадстаўлялі мясцовую інтэлігенцыю і прытрымлівалася ліберальна-дэмакратычных поглядаў. В.Брачаў сярод сяброў віцебскай ложы назваў Марка Шагала, які прыцягнуў у ложу таксама Р.Арансона[49]. Упершыню пра гэта пісала яшчэ Ніна Берберава[50].

Пэўныя біяграфічныя звесткі пра віцебскіх масонаў можна знайсці ў энцыклапедычным слоўніку А.Сяркова *Рускае масонства. 1731 – 2000*. Паводле слоўніка, В.Бамас (Бомас, Вомас) быў польскім прагрэсістам, які падтрымліваў кантакты з сацыялістамі. У 1911 – 1912 гг. ён працаваў прысяжным паверанымy Віцебску[51]. Падобныя палітычныя погляды меў іншы прадстаўнік мясцовай польскай грамадскасці В.Федаровіч[52]. Рыгор (Гірша) Брук – равін, доктар медыцыны, дэпутат I Дзяржаўнай думы (фракцыя кадэтаў), рэдактар газеты “Витебская жизнь”[53]. Б.Гурэвіч у 1905 г. належаў да БУНДа, пазней выйшаў

[45] Беларускі Дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛіМ). Ф. 3, воп. 1, ад.з. 100. Арк. 32.

[46] АР ЦБАНЛ. Дзённік М.Ромэра. – Т. 4. – S. 404. Запіс ад 4. (17). 03. 1915 г.

[47] Тамсама. – Т. 4. – S. 257. Запіс ад 8. (21). 10. 1914 г.; тамсама. – S. 259. Запіс ад 10 (23). 10. 1914 г.

[48] Аляксандр Керанскі (1881-1970) – адвакат, дэпутат Дзяржаўнай думы, міністр юстыцыі ў Часовым урадзе, ваенны міністр, старшыня Часовага ўраду, Вярхоўны Галоўнакамандуючы. Ініцыяваны ў 1912 г. у ложы “Малая Мядзведзіца”. У 1916 г. быў абраны Генеральным сакратаром Вярхоўнай рады Вялікага ўсходу народаў Расеі.

[49] Брачев В.С. Русское масонство XX в. – С. 71. (Рыгор Арансон (пам. 1968) – меншавік, аўтар мемуараў, гісторык, публіцыст).

[50] Берберова Н. Люди и ложи. Русские масоны XX столетия. – М., 1997. – Биографический словарь.

[51] Серков А. Русское масонство... – С. 84.

[52] Тамсама. – С. 830.

[53] Тамсама. – С. 142.

з партыі і ўзначальваў Віцебскую агульнагарадскую шпітальную касу[54]. С.Пісарэўскі ў 1916 г. выехаў у Петраград, дзе працаваў памочнікам прысяжнага паверанага. Пасля лютага 1917 г. быў сакратаром калегіі губкома ў Віцебску[55]. А.Валковіч да 1906 г. займаў пасаду віцебскага гарадскога галавы, таксама быў дэпутатам I Думы ад Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі[56]. А.Цэйтлін быў вядомым мастаком, які вучыўся ў Акадэміі мастацтваў у Вене і Парыжы. Пасля пераезду ў Віцебск (1911 г.) працаваў у Мастацкай народнай школе[57].

Напрыканцы 1914 г. на беларускіх і літоўскіх землях існавала шэсць ложаў. Аднак наўрад ці віцебскія "браты" імкнуліся адарвацца ад цэнтраў расейскага масонства. Гісторыя стварэння ложы ў Віцебску і сувязі мясцовых масонаў (у прыватнасці, візіт А.Керанскага) дазваляюць выказаць меркаванне пра адсутнасць імкнення да самастойнасці. Невядомай застаецца пазіцыя ложы ў Менску. Што датычыць ложы "Верны ліцьвін", то яна была непарыўна звязана з варшаўскім масонствам і практычна не мела ніякіх адносінаў з іншымі ложамі ў Вільні. Такім чынам, з фармальнага пункту погляду не існавала падставы для арганізацыйнага разрыва віленскіх ложаў з "Вялікім усходам народаў Расеі". Тым не менш розніца ў поглядах на будучыню Беларусі і Літвы непазбежна вяла да гэтага.

Апошнім актам супрацоўніцтва быў удзел дэлегатаў Вільні (Андруса Булёты і Аляксандра Заштаўта) у масонскім канвенце ў Петраградзе ў траўні 1915 г.[58] 17 траўня 1915 г. М.Ромэр запісаў у Дзённіку: "На 24 і 25 траўня па старому стылю прызначаны масонскі канвент у Пецярбургу. У парадку дня канвента і ў прапанаваных праектах рэзалюцый цэнтральныя ўлады Саюза выявілі ўльтракадэцкія тэндэнцыі, падпарадкоўваючы масонскі рух імперыялістычным імкненням расейскага лібералізму. Будзе вострая барацьба <...> Воду на кадэцкі млын ліць не можам і не хочам. Ад нашых двух віленскіх ложаў – ад "Літвы" і "Белай Русі" – накіроўваем Булёта і Заштаўта. Гэта два тараны радыкалізму для штурма кадэцкіх акопаў. Каго накіруе трэцяя віленская ложа не ведаем"[59].

Ваенныя падзеі і іх палітычныя наступствы ўнеслі свае карэктывы ў погляды віленскіх масонаў. У канцы 1914 – пачатку 1915 г. пачаліся першыя сур'ёзныя непаразуменні. Адно з іх набыло характар "літоўска-беларускага канфлікта". Аўтанамісцкая канцэпцыя дзеячоў літоўскага руху грунтавалася на пастанове Вялікага Сейма (Вільня, 1905 г.). Яны дамагаліся аўтаноміі для этнаграфічнай Літвы са сталіцай у Вільні і з далучэннем да яе г.зв. "прылег-

[54] Тамсама. – С. 283.
[55] Тамсама. – С. 644.
[56] Тамсама. – С. 193.
[57] Тамсама. – С. 861.
[58] Solak Z. Michal Römer ... – S. 42.
[59] АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 6. – S. 26. Запіс ад 17 (30). 05. 1915 г.

лых тэрыторый". Пад апошнімі звычайна разумеліся землі, населеныя пераважна беларусамі-каталікамі (частка Віленскай і Гарадзенскай губ.).

Зразумела, што дзеячы беларускага руху не маглі пагадзіцца з гэтай канцэпцыяй. Яны лічылі Вільню сталіцай усяго краю, усёй гістарычнай Літвы. Далучэнне "прылеглых тэрыторый" да аўтаномнай этнаграфічнай Літвы разглядалася імі як літоўская экспансія. Страта гэтых земляў магла прывесці да поўнага заняпаду беларускага руху, бо Усходняя Беларусь адна не мела шансаў супрацьстаяць працэсу русіфікацыі. Зрэшты, прэтэнзіі на каталіцкія беларускія тэрыторыі прад'яўлялі і польскія палітыкі, якія, як заўважыў М.Ромэр, "карыстаючыся з адсутнасці ў беларусаў нацыянальнай свядомасці і атаясамлівання ў народзе паняцця каталіцызму і польскасці, альбо лічаць беларусаў-каталікоў палякамі, альбо вераць у іх хуткую паланізацыю і дзейнічаюць у гэтым накірунку"[60]. М.Ромэр надаваў вялізарнае значэнне беларускаму фактару: "Беларусы з'яўляюцца абавязковым элементам федэратыўнай Рэчы Паспалітай. Іх упадак разам з перамогай польскай і літоўскай этнаграфічных канцэпцый – гэта смерць ідэі Рэчы Паспалітай, якая павінна абапірацца на прынцыпы свабоды і федэрацыі"[61]. Аднак нават супольная праца ў масонскіх ложах не паспрыяла дасягненню міжнацыянальнага паразумення адносна будучыні краю.

У траўні 1915 г. М.Ромер пакінуў Вільню. Ён перайшоў лінію фронта, каб далучыцца да легіёнаў Юзафа Пілсудскага. Ягоны ад'езд, а таксама эвакуацыя з горада многіх "братоў", нанеслі моцны ўдар па дзейнасці віленскіх масонаў. Хоць цалкам яна не перапынілася. Спрабаваў выратаваць сітуацыю Юргіс Шаўлюс. Па яго ініцыятыве рэшткі трох віленскіх ложаў аб'ядналіся ў новую самастойную арганізацыю "Вялікі ўсход Літвы" ("Вялікі ўсход Літвы і Беларусі")[62]. Аналіз гістарычнай літаратуры і матэрыялаў дзённіка М.Ромэра дазваляе сцвярджаць, што сябрамі гэтай ложы хутчэй за ўсё з'яўляліся Ю.Шаўлюс (кіраўнік), Ё.Вілейшыс, К.Астахевіч, У.Асмалоўскі*, браты Луцкевічы, Е.Ром, М.Брамсон ды інш.

Менавіта гэтая ложа адыграла галоўную ролю ў стварэнні Часовай рады Канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага і з'яўленні дакументаў, якія ў пэўным сэнсе можна лічыць "лебядзінай песняй" краёвасці. 19 снежня 1915 г. на беларускай, польскай, літоўскай і яўрэйскай мовах быў апублікаваны Універсал Канфедэрацыі Вялікага Княства Літоўскага. Дакумент паведамляў пра

[60] Тамсама. – Т. 4. – S. 299. Запіс ад 19. 11 (2.12). 1914 г.

[61] Тамсама. – Т. 4. – S. 300. Запіс ад 20.11 (3.12). 1914 г.

[62] Sawicki J. Z dziejów "Wielkiego Wschodu Litwy" // Przegląd Wschodni. – T. IV. – Z. 2 (14). – S. 444.

* У.Асмалоўскі быў захавальнікам масонскіх архіваў. Як засведчыў М.Ромэр, перад ад'ездам у Расею ён схаваў гэтыя архівы ў Вільні (АР ЦБАНЛ. Дзённік Міхала Ромэра. – Т. 27. – S. 135. Запіс ад 28. 07. 1920 г.). Лёс архіваў невядомы.

стварэнне літоўска-беларуска-польска-яўрэйскай Часовай рады Канфедэрацыі ВКЛ, якая будзе імкнуцца, каб "Літоўскія і Беларускія землі, якія здаўна прыналежалі да Вялікага Князьства Літоўскага, а цяпер апанаваны Нямецкімі войскамі, станавілі пры новых варунках гісторычных нераздзельнае цела на фундаменці незалежнасьці Літвы і Беларусі, як суцэльнай дзяржавы, засьцерагаючы усім нацыям у яе межах усе правы". Універсал канчаўся заклікам да "усіх нацый, да усіх станаў, да усіх істнуючых організацый і да усіх грамадзян Краю" далучыцца да Канфедэрацыі[63] (гл. *Дадатак*).

У лютым 1916 г. Універсал быў дапоўнены зваротам, у якім канкрэтызавалася мэта Канфедэрацыі. Новая міжнацыянальная арганізацыя заяўляла пра шкоднасць усіх надзеяў на Расею: "Больш чым стогадовае супольнае жыццё нашае з Расеяй найлепей паказала, што гэтае гасударства хоча з намі зрабіць. Праз увесь час супольнага з намі жыцця яно плянава і сістэматычна кіравалася да таго, каб сцерці ўсе адзнакі нашай самачыннасьці". Канфедэрацыя ВКЛ звязвала свой лёс з Германіяй і Аўстра-Венгрыяй: "Мы верым, што пасля пабеды срэдне-еўрапэйскіх гасударств быўшыя заходнія правінцыі Расеі, а перш за ўсё землі польскія, літоўска-беларускія і надбальтыцкія павінны будуць адпасьць ад Расеі і стварыць гасударственыя адзінкі ў такой або сякой камбінацыі з срэдне-еўрапэйскімі гасударствамі, а пры гэтым былі бы <...> запэўнены варункі самачыннага развіцьця іх сацыяльна-культурнага і палітычнага жыцьця". Варта адзначыць, што праблема ўзаемаадносінаў Літвы і Польшчы ў дакументах Канфедэрацыі абміналася. Магчыма ініцыятары адраджэння ВКЛ у новай дзяржаўнай форме свядома абміналі гэтую праблему, бо яе абмеркаванне магло толькі абвастрыць польска-літоўска-беларускія адносіны.

Рада Канфедэрацыі сваімі галоўнымі задачамі абвяшчала ўтварэнне на літоўска-беларускіх землях незалежнай дзяржавы з сеймам у Вільні, абраным на падставе ўсеагульных, роўных, прамых і тайных выбараў, і з гарантыяй поўных правоў усім народам краю. Тэрыторыя незалежнай дзяржавы павінна была ўключаць, па меншай меры, Ковенскую і Віленскую губ., беларускую і літоўскую часткі Гарадзенскай і Сувалкскай, літоўскія часткі Курляндскай і частку Менскай губ, "каторая звязана з Віленскім цэнтрам". Форму дзяржаўнага ладу і Канстытуцыю "будучай вольнай літоўска-беларускай гасударственнай адзінкі" павінен быў вызначыць і зацвердзіць сейм у Вільні. У заключэнне зварот заклікаў да сумеснай працы дзеля будучыні Краю: "Кіньма сваркі і звадкі, ад каторых церпіць увесь Край. Падумайма разам ды шчыра аб долі гэтага Краю, бо ж усе мы, апрача жмені прыблуд, сыны нашай зямлі – нашай Літвы і Беларусі"[64].

---

[63] Літоўскі Дзяржаўны гістарычны архіў (ЛДГА). Ф. 1135, воп. 24, ад.з. 7. Арк. 153 (Пры цытаванні захаваныя моўныя асаблівасці арыгіналу).

[64] ЛДГА. Ф. 1135, воп. 23, ад.з. 7. Арк. 153.

Ізноў трэба адзначыць прыкметную ролю беларускіх палітыкаў у стварэнні Часовай рады і выданні азначаных дакументаў. Юльяна Вітан-Дубейкаўская лічыла Івана Луцкевіча галоўным ініцыятарам з'яўлення Універсала і Зварота[65]. Напрыканцы 20-х г. XX ст. Антон Луцкевіч прызнаваў, што менавіта беларускія дзеячы "стварылі "Канфедэрацыю Вялікага Князьства Літоўскага", аб'яднаўшы на грунце ідэі незалежнасці краю лепшых прадстаўнікоў дэмакратыі ўсіх чатырох нацыянальнасцяў: беларусаў, ліцьвінаў, жыдоў і палякаў"[66].

Аднак досыць хутка Часовая Рада распалася, а ложа "заснула". Галоўнай прычынай былі этнічныя супярэчнасці, якія яшчэ больш абвастрыліся ва ўмовах германскай акупацыі. Гісторык з Таронта Зяновіуш Панарскі звярнуў увагу на інфармацыю яўрэйскага палітыка Цэмаха Шабада пра адмову яўрэйскіх дзеячоў падпісаць лютаўскі (1916 г.) Зварот Рады па прычыне ягоных нібыта "сепаратысцкіх тэндэнцый"[67]. Г.Візнэр паведаміў пра праект Найвышэйшага Літоўскага камітэта, які быў прыняты 6 студзеня 1916 г. і прадугледжваў адраджэнне ВКЛ як літоўска-латышскай дзяржавы з магчымым далучэннем Беларусі[68]. Гэты праект, безумоўна, складаў канкурэнцыю Канфедэрацыі ВКЛ. Таксама трэба адзначыць утварэнне напрыканцы 1915 г. у Вільні Польскага камітэту, у якім былі прадстаўленыя амаль усе накірункі польскага руху ў гістарычнай Літве. Палітычная праграма гэтага Камітэту пачаткова грунтавалася на ідэі федэрацыі Літвы і Польшчы.

З.Панарскі лічыць, што шматэтнічная грамадскасць Віленшчыны была не падрыхтаваная да ідэі адраджэння ВКЛ у форме Канфедэрацыі. "Палякі, – сцвярджаў даследчык, – глядзелі ў накірунку Варшавы, з якой імкнуліся звязаць свой лёс у форме аўтаноміі або федэрацыі <...> Літоўцы толькі напачатку былі прыхільныя гэтай ідэі. Пазней, апасаючыся польскага дамінавання, зрабілі стаўку на Берлін, з якім спадзяваліся звязаць лёс этнаграфічнай Літвы са сталіцай у Вільні. Яўрэі не былі падрыхтаваныя да суіснавання з народамі гістарычнай Літвы. Яны паглядвалі на Маскву. Расейскі рынак маніў іх. Толькі беларусы спадзяваліся на ўтварэнне адзінай дзяржавы з літоўцамі, якія паступова аддаляліся ад іх"[69]. Беларусы сапраўды вельмі доўга захоўвалі прыхільнасць да канцэпцыі агульнай дзяржаўнасці земляў і народаў гістарычнай Літвы. Ю.Вітан-Дубейкаўская згадвала, што яшчэ летам 1916 г. І.Луцкевіч менавіта на гэтую тэму спрабаваў весці перамовы з дзеячамі розных рухаў[70].

---

[65] Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае ўспаміны. – Вільня, 1994. – С. 45.

[66] Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903-1928). Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацый: Беларуская Рэвалюцыйная Грамада, Беларуская Сацыялістычная Грамада. – Мн., 1991. – С. 46.

[67] Ponarski Z. Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego 1915-1916 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. – 1998. – Nr 10. – S. 65.

[68] Wisner H. Wojna nie wojna: Szkice z przeszłości polsko-litewskiej. – Warszawa, 1978. – S. 89.

[69] Ponarski Z. Konfederacja Wielkiego Księstwa Litewskiego... – S. 65.

[70] Вітан-Дубейкаўская Ю. Мае ўспаміны. – С. 66.

Варта таксама спецыяльна спыніцца на праблеме ўдзелу яўрэяў у руху вольных муляраў у Беларусі і Літве. Стэрэатыпы "жыдамасонскай змовы", створаныя калісьці расейскімі вялікадзяржаўнымі шавіністамі і чарнасоценцамі, дэманструюць сваю жывучасць і напачатку XXI ст. Між тым яўрэйскі ўдзел у ложах вольных муляраў на беларускіх і літоўскіх землях напачатку XX ст. трэба прызнаць неістотным. Безумоўна, асобныя прадстаўнікі яўрэйскай грамадскасці адыгралі значную ролю ў адраджэнні віленскага масонства. У першую чаргу, гэта датычыць ужо згаданых братоў Ромаў. Больш складана выказаць пэўнае меркаванне пра яўрэйскі ўдзел у працы віцебскай ложы. Сярод менскіх "братоў" яўрэяў, мажліва, не было наогул. Варта яшчэ раз звярнуць увагу на тую характарыстыку, якую М.Ромэр даў на старонках свайго дзённіка Эльяшу Рому. Падкрэсленая выключнасць асобы апошняга толькі адцяняла меркаванне М.Ромэра пра тое, што сярод "сыноў яўрэйскага народу" напачатку XX ст. у Беларусі і Літве было няшмат людзей, якія лічылі Беларуска-Літоўскі край сваёй Радзімай і кіраваліся ягонымі інтарэсамі ў сваёй грамадска-палітычнай дзейнасці.

З устаноўленых 45 вольных муляраў Беларуска-Літоўскага краю толькі дзевяцёра былі яўрэямі. Гэта складала 20% ад усіх вядомых вольных муляраў. Дзеля параўнання заўважым, што палякі складалі прыблізна каля 40%, літоўцы – 22%, рускія – 9% і беларусы – 9%. Пры ўсёй умоўнасці гэтай "арыфметыкі" можна канстатаваць адсутнасць зацікаўленасці яўрэяў Беларуска-Літоўскага краю масонскай дзейнасцю. У першую чаргу гэта датычыць Вільні і Менску. Верагодна, мясцовае вольнае мулярства з ягонай "краёвай арыентацыяй" не было прывабным для большасці яўрэйскай грамадскасці. Яна была настроена пераважна прарасейскі і шукала палітычнага партнёра галоўным чынам сярод расейскіх партый ліберальнай і дэмакратычнай арыентацыі*.

Звяртае на сябе ўвагу актыўны ўдзел у дзейнасці масонскіх ложаў беларускіх палітыкаў. Іх было няшмат, але роля беларусаў не вызначалася іх колькасцю. Браты Луцкевічы і Вацлаў Ластоўскі належалі да кіраўнікоў беларускага нацыянальна-культурнага Адраджэння. Іх масонская праца дазваляе ўзняць праблему ролі краёвай ідэалогіі ў выпрацоўцы беларускай нацыянальнай ідэі ў

---

* Расейскі даследчык Б.Башылаў у кнізе *Легенда, оказавшаяся правдой*, змешчанай у *Internet* бяздоказна сцвярджае актыўны ўдзел яўрэяў у дзейнасці вольных муляраў Беларусі і Літвы: "И сионизм, и другие еврейские политические течения не только не запрещали, а одобряли пребывание как в "гоевском", так и в чисто еврейском масонстве. И странно было бы, если русские и польские евреи, по примеру своих соплеменников в других странах, не использовали такое мощное тайное средство политической борьбы, как различные виды масонства. И они, конечно, его использовали со свойственным им пылом и активностью. И в ложах Северо-Западного края и в "украинских ложах" в Малороссии, и в Польше, всюду, где были ложи "гоевского масонства" – членами этих лож были и евреи" (www.masonry.ru).

міжрэвалюцыйны перыяд 1907 – 1917 гг. Відавочна, што гэтая ідэалогія актыўна выкарыстоўвалася беларусамі ў мэтах пашырэння сацыяльнай базы беларускага руху. Дзейнасць масонскіх ложаў спрыяла прапагандзе краёвасці.

У заключэнне трэба адзначыць, што масонскія ложы на беларускіх і літоўскіх землях у 1910 – 1916 гг. адыгрывалі прыкметную ролю ў нацыянальна-культурных і грамадска-палітычных працэсах. Найбольш эфектыўнай можна лічыць дзейнасць віленскіх ложаў "Еднасці", "Літвы" і "Беларусі", якія, фактычна, замянілі міжнацыянальную краёвую партыю ліберальна-дэмакратычнага накірунку і ажыццяўлялі каардынацыю ліберальна-дэмакратычных і краёвых элементаў асобных нацыянальных рухаў. У ідэалогіі віленскіх масонаў традыцыйны масонскі гуманізм, пра які пісаў у сваім дзённіку М.Ромэр, існаваў у форме краёвасці ліберальна-дэмакратычнага накірунку. Няма сумненняў, што апошні накірунак дамінаваў таксама ў ідэалогіі менскай ложы. Сябры масонскіх арганізацый пашыралі сярод грамадства ўсведамленне каштоўнасці ідэалаў дэмакратыі. Яны таксама прапагандавалі ідэі этнічнай талеранцыі і супрацьстаялі праявам шавінізму ў палітычным і культурным жыцці.

Знойдзеныя матэрыялы дазваляюць казаць пра пэўную адасобленасць ложаў. Асабліва гэта датычыць віцебскіх масонаў і віленскай польскай ложы "Верны ліцьвін". Тым не менш развіццё падзеяў непазбежна вяло да ўтварэння на беларускіх і літоўскіх землях адзінай масонскай арганізацыі. Аднак ваенныя дзеянні першай сусветнай вайны, якія суправаджаліся ростам міжнацыянальнай напружанасці на тэрыторыі гістарычнай Літвы перашкодзілі завяршэнню гэтага працэса. Між тым падобная арганізацыя з улікам сувязяў з заходнееўрапейскім масонствам магла адыграць не апошнюю ролю ў барацьбе за захаванне тэрытарыяльнага адзінства Беларуска-Літоўскага краю і яго ператварэння ў рэальны суб'ект міжнародных адносінаў напрыканцы і пасля завяршэння першай сусветнай вайны.

Дадатак

Фрагменты дзённіка Міхала Ромэра*

Фрагмент 1.

21.10 (3.11).1914 г. (Т. 4. С. 270)

[Запіс датычыць масонскага канвенту, які адбываўся ў Санкт-Пецярбургу. Удзельнічала больш 30 чалавек з усёй Расіі. Палітычны спектр быў прадстаўлены досыць шырока – ад кадэтаў да "трудавікоў". Старшыня з'езду – Сцяпанаў, віцэ-старшыня – Васіленка. З рэфератам выступаў М.Някрасаў.

* Тамы дзённіка, фрагменты якіх змешчаны ў *Дадатку*, захоўваюцца ў аддзеле рукапісаў ЦБАНЛ. Пераклад з польскай мовы Алеся Смаленчука.

Паводле меркавання М.Ромэра, сярод дэпутатаў выявіліся тры накірункі ў адносінах да вайны: I – Абвешчаны нейтралітэт у адносінах да ўраду, а фактычна, падтрымка ўраду, які быццам бы абараняе нацыянальныя інтарэсы. II – Аддзяленне ваеннай сферы ад палітычнай (А.Керанскі). Пры гэтым вайна ўспрымаецца як нацыянальная справа, якая павінна быць даведзена да перамогі, а вось ва ўнутранай палітыцы магчыма барацьба супраць урада. III – Нейтралітэт у адносінах да вайны і перамогі з націскам на рэвалюцыйныя дзеянні, нават калі яны прывядуць да ваеннага паражэння і распаду дзяржавы].

Што датычыць нашай іншаплемянной групкі (два ўкраінца – Пракаповіч і Яфрэмаў, вільняне – Луцкевіч і я, а таксама адэскі латыш Мужэнак), то з гэтых трох накірункаў мы падтрымлівалі трэці, крытыкуючы два першых, якія вялі да падтрымкі нацыянальна-буржуазнай дзяржаўнасці і імперыялізму <…> Мужэнак ідэалізаваў паражэнне, але не дзеля перамогі ворага, а дзеля аслаблення дзяржаўнасці як неабходнай умовы для рэвалюцыі. Луцкевіч і два ўкраінцы абаранялі пазіцыю нейтральнасці ў адносінах да вайны. Але і яны дапускалі магчымасць паражэння. Хоць толькі дапускалі, а не заклікалі прыспешваць яго. Нашая пазіцыя, пазіцыя іншаплемянных крэсоўцаў, якія абаранялі інтарэсы рэвалюцыі, заставіла задумацца расейскіх удзельнікаў сходу. Яна ім не спадабалася, і большасць рэзка крытыкавала нашую групу <…> Прамовы гучалі як заклік да перамогі на руінах рэвалюцыі. Зрэшты ў кадэтаў рэвалюцыйныя ідэалы ўжо некалькі гадоў (па меньшай меры ад 1907 г.) тонуць у апартунізме. Трымалася яшчэ кадэцкая левіца, але і яна цяпер адмовілася ад рэвалюцыі.

[Сход закончыўся прыняццем рэзалюцыі за перамогу Патройнага Саюза. Супраць прагаласавалі толькі прадстаўнікі “іншаплемянной” групы].

Фрагмент 2.

3 (16) сакавіка 1915 г. (Т. 4. С. 403).

На днях я закончу гэты том майго дзённіка. Потым адвязу яго да Вянзоўца[1] і перадам у рукі Эльвіры на захаванне. Дзённік будзе схаваны здалёк ад усіх аж да майго распараджэння. На выпадак маёй смерці папрашу Эльвіру, не чытаючы, перадаць яго Заштаўту[2]. Заштаўта ж папрашу (лістом у асобным канверце) адвезці гэты том разам з іншымі ў музей Раперсвіля[3] і дэпаніраваць яго там на наступных умовах: 1) дзённік нельга чытаць; 2) праз 50 год пасля маей

[1] Маёнтак паблізу Радашковічаў, якім валодала Эльвіра Мячкоўская, сястра Міхала Ромэра.

[2] Аляксандр Заштаўт (1877-1944) – грамадскі і палітычны дзеяч. Краёвец. Адзін з кіраўнікоў Сацыял-дэмакратычнай партыі Літвы і Беларусі. Удзельнік пахода Люцыяна Жалігоўскага (1920). У 1924-1937 гг. – кіраўнік Незалежнай сацыялістычнай партыі працы.

[3] Раперсвіль – горад у Швейцарыі.

смерці дзённік павінен быць надрукаваны цалкам без скарачэнняў, пропускаў і змяненняў. Перад дэпаніраваннем дзённіка я дазваляю Заштаўту прачытаць яго асабіста або з кім-небудзь, але без права публікацыі.

Гэты сшытак я перадам Эльвіры, недапісаным. Працягваць запісы буду ўжо ў новым. Усё гэта я раблю таму, што ўжо зараз збіраюся распачаць хадайніцтва аб замежным пашпарце. Не хачу пры гэтым мець у Вільні, нават у кватэры Анінкі[4], нічога, што магло б мяне скампраметаваць у выпадку якіх-небудзь паліцыйных акцый або нават мажлівага вобыску. Новы том дзённіка я буду весці так, каб нічым не выдаць уласных незалежніцкіх сімпатый і намераў адносна легіёнаў. Не хачу, каб гэта стала вядомым да таго моманту, пакуль я не апынуся за кардонам. Таму адносна ўласных сімпатый і намераў я накладваю пячатку маўчання на свае вусны і пяро. Але гэта датычыць запісаў ужо наступнага тома. А ў гэтым перад яго заканчэннем я хачу зняць таямніцу з тэмы, пра якую увесь час маўчаў. Перадаючы гэты том у надзейныя рукі і вызначыўшы ягонае дэпазітнае захаванне на працягу 50 гадоў пасля маёй смерці, што, зразумела, зробіць немагчымым яго публікацыю ў гэты час, я магу выказацца і распавесці праўду пра адну таямніцу.

Справа ў тым, што я належу да Вольных муляраў. Паседжанні нашай ложы адбываліся ў тыя дні, у апісанні якіх адразу пад датай быў змешчаны які-небудзь знак. Адразу хачу заўважыць, што шырока распаўсюджана разуменне масонаў як езуітаў наадварот. Магчыма, так яно і ёсць у адносінах да Вольных муляраў дзе-нібудзь у свеце, але ў адносінах да нашага Саюза гэтае разуменне не адпавядае рэчаіснасці. Мы вельмі далекія ад пераканання, што мэта апраўдвае сродкі, што з дапамогай крывадушнасці, хлусні, гвалту ці якога іншага амаральнага сродка можна стварыць што-небудзь трывалае і цудоўнае. Гэта глыбока памылковы погляд быццам Вольныя муляры маюць пэўныя антыграмадскія або антыкультурныя мэты, імкнуцца да панавання і да знішчэння чалавечай культуры, адным з элементаў якой з'яўляецца рэлігія.

Нашая задача – не знішчаць, не ламаць, не разбураць, а ствараць і ўдасканальваць. Канешне, я не магу адказваць за Масонства ўсяго свету ва ўсіх яго гістарычных формах. Не сумняваюся, што маглі быць і былі адхіленні і калецтвы творчай ідэі. Былі скажэнні ў накірунку сектанцтва, фармалізма, крывадушнага езуіцтва, нарэшце, бясплённага кар'ерызму клікі, як, было, у прыватнасці, у Францыі. Я распавядаю толькі пра наш Саюз. Нашым падмуркам з'яўляюцца ідэі братэрства, любові і свабоды чалавечага духа. Наша брацтва – гэта Саюз гуманізма ў самым шляхетным і адначасова дзейсным значэнні гэтага слова. Мы імкнемся, каб гэтыя лозунгі не сталі звычайнай фармальнасцю, не ўспрымаліся толькі як нейкі сцяг, не атаясамліваліся з тымі прыгожымі словамі, якія пішуцца на астрожнай браме і не маюць дачынення да рэчаіснасці.

[4] Ганна Вольберг (1891-1914) – сяброўка Міхала Ромэра.

Мы не жадаем і таго, каб гэтыя лозунгі ператварыліся ў сродак гвалту над жывым і творчым чалавечым духам. Мы імкнемся зрабіць іх рэальнасцю сумлення, дзеянняў і адносінаў у чалавечым сужыцці; каб яны пранізалі адносіны як паміж асобнымі людзьмі, так і паміж усялякімі групамі і нацыямі і, нарэшце, сталі здабыткам усяго чалавецтва; каб установы, законы, арганізацыі, уся культура былі напоўнена зместам і сэнсам гэтых лозунгаў. Гэта далёкая мэта, але жывая, да якой мы павінны імкнуцца ў кожнай дробязі жыцця. Унутры ж нашага асяродка, нашых ложаў мы павінны праз любоў і ўзаемадапамогу зрабіць братэрства фактам ужо сённяшняга дня. Вольныя муляры абавязаны мець актыўную жыццёвую пазіцыю, каб пастаянна рэалізоўваць масонскі прынцып гуманізма.

Наш Саюз – не палітычнае аб'яднанне. Нельга яго лічыць і партыяй. Толькі імкненне прытрымлівацца асноўных прынцыпаў чалавечнасці, прымушае нас (асабліва тут, у расейскай дзяржаве) займаць антыўрадавую палітычную пазіцыю. Прычына ў тым, што гэтая дзяржаўная арганізацыя, а па майму меркаванню і сама расейская дзяржаўнасць як канкрэтны гістарычны феномен з'яўляецца найвялікшай перашкодай для рэалізацыі нашых прынцыпаў. Мы не змагаемся супраць палітычных партый, мы нікога не адрываем ад іх. Партыі маюць свае ўласныя задачы, вырашэнне якіх неабходна для прагрэсіўнага развіцця чалавецтва. Калі накірунак і дзейнасць партый не пярэчаць выразна нашым прынцыпам, то нам няма ніякай справы да партыйнай прыналежнасці нашых братоў. Мы называем сябе "братамі", бо ва ўзаемаадносінах паміж сабой такімі і з'яўляемся ці, па меньшай меры, імкнемся быць. Уваходжанне ў нашыя ложы братоў рознай палітычнай арыентацыі нават пажадана, бо стварае магчымасць пэўнай каардынацыі дзейнасці розных партый. Нікога з братоў мы не падвяргаем прымусу, не дапускаем аніякага гвалту над пераканнямі і свабодай сумлення, таму што гэта пярэчыць нашым асноўным прынцыпам. Кожны брат і ў кожны момант можа пакінуць ложу і Саюз. Аднак ён павінен трымацца адной абавязковай ўмовы, а менавіта захоўваць у поўнай таямніцы сам факт існавання Вольных муляраў. Дзеля гэтага дазваляецца нават парушэнне судовай прысягі.

Фрагмент 3.

4 (17) сакавіка 1915 г. (Т. 4. С. 404)

Разлічваў, што маю яшчэ некалькі дзён для заканчэння дзённіка, але абставіны склаліся так, што вымушаны зрабіць апошні запіс ужо сёння. З Вільна да Вянзоўца я прыехаў уначы. Спадзяваўся правесці тут некалькі дзён, закончыць дзённік і пакінуць яго ў Эльвіры напярэдадні ад'езда. Апроч дамовы пра дэпаніраванне дзённіка я павінен быў яшчэ канчаткова дапрацаваць і падпісаць нашую з Эльвірай дамову пра супольнае валоданне Вянзоўцам.

Выехаць з Вянзоўца да Варшавы я планаваў у суботу дарогай на Менск і Берасце, каб у нядзелю прыняць удзел у польска-літоўскіх перагаворах. (Ініцыятарам гэтых перагавораў быў Незалежніцкі Саюз (*Blok Niepodległosciowy*)[5]. Літоўскі бок у перагаворах будзе прадстаўлены толькі партыямі: ад Дэмакратычнай партыі прыедзе Сляжэвіч[6], ад эсдэкаў – Янулайціс[7]. Я быў запрошаны асабіста як знаўца літоўскай сітуацыі. Рашэнне ехаць я прыняў толькі пераканаўшыся, што літоўцы не маюць нічога супраць майго ўдзелу.).

Дабраўшыся да Радашковіч, я даведаўся ад Яські Падольскага[8], які прыехаў за мной на станцыю, што Эльвіры яшчэ няма і невядома, калі яна прыедзе. У Вянзоўцу – адзін Стэфан[9]. Адсутнасць Эльвіры пазбаўляе сэнсу мой прыезд. Я ўсё роўна буду вымушаны прыехаць яшчэ раз. Адправіў тэлеграму Эльвіры ў Рабертаў з пытаннем, калі яна прыедзе. Калі адкажа, што прыедзе заўтра або ў пятніцу, то я паеду ў Вянзовец, калі адкажа, што прыедзе пазней ці не адкажа да 7 гадзіны вечара, то буду вяртацца ў Вільню і ўжо з Вільні паеду ў суботу ў Варшаву. А пакуль сяджу ў карчме Гінзбурга, што пры чыгуначнай станцыі ў Радашковічах, і пішу дзённік. Амаль упэўнены, што звесткі пра заўтрашні прыезд Эльвіры не атрымаю. Але назад у Вільню дзённік я ўжо не павязу. Тут, у карчме як-небудзь яго запакую і перадам Ясю, каб адвез да Вянзоўца, сцярог як зрэнку вока і перадаў Эльвіры пасля яе прыезду.

Хачу дадаць яшчэ некалькі слоў да ўчарашняй інфармацыі пра нашае Вольнае мулярства. Наш Саюз ахоплівае ўсю расейскую дзяржаву. Ён узнік, як здаецца, у 1909 г. як адгалінаванне Вялікага ўсходу Францыі. Ініцыятарамі стварэння гэтай "плантацыі" былі расейскія палітыкі, пераважна кадэты. Ад пачатку свайго існавання Саюз насіў выразны палітычны характар. Узорам для яго з'яўлялася турэцкая арганізацыя вольных муляраў "Еднасць і прагрэс" (усё падкрэслена М.Р. – *А.С.*), што стаяла на чале дзяржаўнага перавароту 1909 г., у якім галоўную ролю адыгралі рэвалюцыйныя афіцэры – змоўшчыкі. Праз 2 ці 3 гады расейскі Саюз вольных муляраў аддзяліўся ад Францыі і стварыў уласны Вялікі ўсход. Пазней на канвенце ў Маскве, калі не памыляюся, у студзені 1913 г. ён змяніў назву – "Вялікі ўсход народаў Расеі". Новая назва падкрэсліла ідэю вольнай федэрацыі народаў. (Не магу сцвярджаць, што рускія браты шчыра прынялі гэтую ідэю, але кірунак нашай дзей-

[5] Незалежніцкі Блок ці аб'яднанне незалежніцкіх арганізацый існаваў са жніўня па лістапад 1914 г. і аб'ядноўваў шэраг партый і арганізацый незалежніцкага накірунку на чале з ППС.

[6] Міколас Сляжэвічус (1882-1939) – палітык. Сябра Літоўскай Дэмакратычнай партыі. Кіраўнік ураду Літвы ў 1918-1919, 1926 гг.

[7] Аўгусцінас Янулайціс (1878-1950) – юрыст, гісторык. Сябра Літоўскай сацыялістычнай народна-дэмакратычнай партыі.

[8] Ян Падольскі – работнік маёнтка Вянзовец.

[9] Стэфан Мячкоўскі – муж Эльвіры.

насці менавіта такі. На апошнім кастрычніцкім канвенце ў Пецярбургу, на які ад нашай ложы быў дэлегаваны я, сярод рускіх братоў выразна адчуваліся імперыялістычныя настроі, а тое, што пераважная большасць рускіх братоў рэкрутуецца з кадэтаў, спрыяе прысутнасці дзяржаўных амбіцый у расейскім масонстве).

У Вільні першая ложа пад назваю "Еднасць" была заснавана ў канцы 1910 г. Я быў прыняты ў склад "Еднасці" ў сакавіку 1911 г. Звычайна, ложа павінна налічваць не менш 7 братоў і не больш 14. Калі набіраецца 14 братоў, ложа дзеліцца напалову і, такім чынам, узнікае яшчэ адна. "Еднасць" вылучыла з свайго складу новую ложу летам 1911 г. У той час у яе ўваходзілі: доктар Ежы Ром[10] (брат Вялебны (Venerable) – кіраўнік ложы, яўрэй), доктар Чаркоўскі[11] (брат Дазорца (Dozorca) і адначасова намеснік Венерабля, паляк, належаў да эндэцкай левіцы, блізкай па сваім сацыяльным поглядам да людоўцаў), Іван Луцкевіч (брат Прамоўца (Orator), захавальнік рытуала і статута, беларус), Эльяш Ром[12] (брат Скарбнік (Skarbnik) і Сакратар, яўрэй, родны брат Венерабля), Вітольд Абрамовіч[13], Браніслаў Крыжаноўскі[14], Зыгмунт Нагродскі[15], я (усе палякі), Прозараў[16] і Краскоўскі[17] (усе рускія), Антон Луцкевіч (беларус), Міхал Сляжэвіч, Міхал Біржышка[18] (літоўцы); ледзь не забыўся назваць імя яшчэ аднаго паляка – доктара Багушэўскага[19] і яўрэя Брамсона[20]. На самым пачатку ў ложу быў прыняты і літовец Данат Маліноўскі[21]. Ён быў у першай "сямёрцы", досыць няўдала падабранай Ромамі і Луцкевічамі. Мы пазбавіліся ад Маліноўскага, бо ўсе новыя браты абураліся яго ўдзелам. Яны ведалі Маліноўскага як чалавека палітычна несумленнага, які дзеля

[10] Ежы Ром – кіраўнік кадэцкай арганізацыі ў Вільні, дзеяч яўрэйскага руху.

[11] Людвік Чаркоўскі (1855-1928) – лекар, грамадскі дзеяч, кіраўнік бібліятэкі Таварыства сяброў навукі ў Вільні.

[12] Эльяш Ром – публіцыст, дзеяч яўрэйскага руху.

[13] Вітальд Абрамовіч (1874 - каля 1940) – адвакат. Адзін з арганізатараў ППС на Літве. Краёвец. У 1919 г. прэзідэнт Вільні. Удзельнік пахода Л.Жалігоўскага. Кіраўнік урада Сярэдняй Літвы. У 1939 г. вывезены ў СССР, дзе загінуў.

[14] Браніслаў Крыжаноўскі (1876-1943) – адвакат, палітык і грамадскі дзеяч. Краёвец. У маладосці належаў да ППС, потым – да Польскай народнай партыі "Вызваленне". Сябра ўраду Сярэдняй Літвы. Абараняў у судзе дзеячоў Беларускай сялянска-работніцкай Грамады.

[15] Зыгмунт Нагродскі (1865-1937) – гандляр, грамадскі дзеяч. Напачатку XX ст. быў адным з арганізатараў сістэмы польскіх тайных школаў у Беларусі і Літве. Краёвец. Выдаваў часопіс "Наш край".

[16] Іван Прозараў – архітэктар, грамадскі дзеяч.

[17] Іван Краскоўскі (1882-?) – школьны інспектар, дзеяч беларускага руху. У 20-ыя гг. дырэктар беларускай гімназіі ў Дзвінску. Пасля пераезду ў Менск выкладаў у БДУ. Арыштаваны ў 1930 г.

[18] Міколас Біржышка (1882-1962) – гісторык літаратуры, палітык. Сябра Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі. Адзін з арганізатараў Тарыбы.

[19] Ян Багушэўскі – лекар, грамадскі дзеяч. З 1916 г. – у легіёнах Юзафа Пілсудскага.

[20] Майсей Брамсон – гандляр, падтрымліваў сувязі з меньшавікамі.

[21] Данатас Маліноўскас – літоўскі палітык і публіцыст.

ажыццяўлення літоўскіх нацыяналістычных імкненняў ішоў нават на кантакты з урадам. Ложа, што выйшла з "Еднасці" ў 1911 г., атрымала назву "Літва". У яе склад увайшлі: палякі – я (Венерабле), Крыжаноўскі і Нагродскі, літовец – Сляжэвіч (Скарбнік і Сакратар), рускія – Прозараў і Краскоўскі (пазнейшы Венерабле), беларус – Антон Луцкевіч (Прамоўца) і яўрэі – Эльяш Ром (1-ы Дазорац) і Брамсон. Эльяш Ром у 1912 г. памёр. У 1913 г. з абодвух віленскіх ложаў выйшаў цэлы шэраг братоў-палякаў: Крыжаноўскі і Нагродскі з "Літвы", В.Абрамовіч, і прынятыя ўжо пасля раздзелу, Будны[22] і Ян Пілсудскі[23] з "Еднасці". З 1911 г. у нашую "Літву" былі прынятыя : літоўцы – Вацлаў Біржышка[24] (у 1911 г.), Бельскі[25] (з Шаўляў, у 1911 або 1912), Бугайлішкіс[26] (у 1911 або 1912 г. адначасова з Бельскім), Булат[27] (1913), Шаўлюс[28] (1912), Ян Вілейшыс[29] (1914), Феліцыя Барткевічава[30] (1915 г., першая жанчына ў віленскіх ложах); палякі – Казімір Астахевіч[31] (1913), Эдвард Сакалоўскі[32] (1912) і Уладзіслаў Асмалоўскі[33] (1913 або 1914), беларус Вацлаў Ластоўскі (1912). Акрамя іх да нас перайшлі з ложы "Еднасць" Аляксандр Заштаўт і Міхал Біржышка.

У кастрычніку 1914 г. з ложы "Літва" вылучылася новая ложа, ужо трэцяя ў Вільні. Яна атрымала назву "Беларусь". Пакуль яе самастойнасць больш фармальная. Фактычна яна ўсё яшчэ ўтварае адно цэлае з "Літвой", і канчаткова вылучыцца толькі ўвосень 1915 г. Да "Белай Русі" належаць А.Луцкевіч, Булат, Бугайлішкіс, М.Біржышка, Краскоўскі, Заштаўт і Астахевіч. На сённяшні дзень у нашым крае – 5 ложаў: тры – у Вільні і па адной у Менску і Віцебску. Мы заўсёды імкнуліся да стварэння аўтаномнай краёвай арганізацыі, для ўтварэння якой неабходна мець 7 ложаў.

---

[22] Станіслаў Будны – банкаўскі служачы. Краёвец. Сябра Віленскай гарадской рады.

[23] Ян Пілсудскі (1876-1950) – брат Юзафа, адвакат, грамадскі дзеяч. Краёвец. Міністр фінансаў Польшчы ў 1931-1932 гг. Арыштаваны бальшавікамі ў Вільні ў 1939 г. Пасля 1941 г. – у эміграцыі ў Англіі.

[24] Вацловас Біржышка (1884-1956) – брат Міколаса, бібліограф і гісторык культуры.

[25] Вацловас Бельскіс (1870-1938) – публіцыст, грамадскі дзеяч і палітык. З 1915 г. сябра партыі эсэраў.

[26] Пеліксас Бугайлішкіс (1883-1965) – юрыст, публіцыст, гісторык.

[27] Андрюс Булёта (Булат) (1872-1941) – адвакат, грамадскі дзеяч і палітык. Дэпутат II і III Дзяржаўнай думы ад Сувалкскай губ. Сябра партыі эсэраў. Пазней адзін з кіраўнікоў Літоўскай сацыял-дэмакратычнай партыі.

[28] Юргіс Шаўлюс (1879-1968) – літоўскі палітык, адзін з заснавальнікаў Тарыбы. З 1918 г. на дыпламатычнай рабоце. Пасол Літвы ў Германіі, Швейцарыі, Польшчы ды інш.

[29] Ёнас Вілейшыс (1872-1942) – адвакат. Сябра Літоўскай сацыялістычнай народна-дэмакратычнай партыі. Міністр унутраных справаў ва ўрадзе М.Сляжэвічуса.

[30] Феліцыя Барткевічэне Повіцкайтэ (1873-1945) – публіцыстка.

[31] Казімір Астахевіч (1883-1952) – банкаўскі служачы. У 20-ыя гг. – пастар у Вільні.

[32] Эдвард Сакалоўскі (1878-1932) – інжынер. Сябра Сацыял-дэмакратычнай партыі Літвы і Беларусі.

[33] Уладзіслаў Асмалоўскі – прамысловец, адзін з фундатараў "Кур'ера Краёвага", які выдаваўся пры актыўным удзеле Антона Луцкевіча. Захавальнік архіва віленскіх масонаў.

Фактычна мы не выконваем масонскага рытуала. Змест для нас важнейшы, чым рытуал, які выконваецца толькі пры прыёме новых сяброў. Хоць і ў гэтым выпадку ён зведзены да мінімума. Нельга не прызнаць, што дух братэрства сярод нас адчувальна ўзмацніўся, але дасканаласці няма, бо чалавечая натура слабая. Пастаянным і жывым крытэрыем ва ўсіх справах з'яўляюцца для нас прынцыпы гуманізму. Па меньшай меры, нашыя намаганні ў гэтым накірунку досыць адчувальныя. Іх уплыў відавочны. Нашыя ложы фактычна з'яўляюцца духоўнымі арганізацыямі. Як уласна масонская арганізацыя, мы не дзейнічаем, але па многіх справах менавіта сярод нас выпрацоўваюцца дырэктывы і нараджаюцца ініцыятывы. Нашыя ложы маюць вялікі ўплыў на ўмацаванне ў свядомасці братоў краёвай пазіцыі. Яшчэ раз хачу падкрэсліць, што нашае Вольнае мулярства, асабліва віленскія ложы, з'яўляецца гуманістычным Саюзам, які не мае нічога агульнага з крывадушным палітыканствам у стылі езуіцтва, з барацьбой супраць рэлігіі і з навязываннем чаго б ні было.

Я заканчваю гэты том дзённіка. У наступным буду маўчаць пра тое, што з'яўляецца найважнейшым элементам маёй волі і веры, г.зн. пра Незалежнасць і справу Легіонаў. Бывай дзённік, сведка той драмы, якой стала для мяне смерць маёй каханай Анікі, што абярнулася смерцю майго духа і ператварэннем мяне толькі ў выканаўца запавету, у здзяйсняльніка ідэі нашага Вялікага [Будаўніка сусвету].

Фрагмент 4.

17 (30). 05. 1915 г. (Т. 6. С. 26)

На 24 і 25 траўня старога стылю прызначаны масонскі канвент у Пецярбургу. У дзённым парадку працы канвента і ў прапанавых праектах рэзалюцый цэнтральныя ўлады Саюза ўяўнілі ультракадэцкія тэндэнцыі, падпарадкоўваючы масонскі рух імперыялістычным імкненням расейскага лібералізму. Будзе вострая барацьба. Мы выступаем з радыкальнай акцыяй. Не выключаны патэнцыяльны раскол. Воду на кадэцкі млын ліць не можам і не хочам. Ад нашых двух віленскіх ложаў – "Літвы" і "Белай Русі" – накіроўваем Булата і Заштаўта. Гэта два тараны радыкалізму для штурму кадэцкіх акопаў. Каго накіруе трэцяя віленская ложа не ведаем.

Універсал Конфедэрацiі Вялікаго Князьства Літоўскаго*

Лета 1915 мес. Грудня 10 дня члены Літоўскіх, Беларускіх, Польскіх і Жыдоускіх організаціі прыступілі да КОНФЕДЭРАЦІІ ВЯЛІКАГО КНЯЗЬСТВА ЛІТОУСКАГО, дабіваючыся супольнымі сіламі, абы Літоускіе і Беларускіе землі, каторые здауна прыналежылі да ВЯЛІКАГО КНЯЗЬСТВА ЛІТОУСКАГО, а цяпер апанаваны нямецкімі войскамі, станавілі пры новых варунках гісторычных нераздзельнае цела на фундамэнці НЕЗАЛЕЖНАСЬЦІ ЛІТВЫ І БЕЛАРУСІ, ЯК СУЦЭЛЬНАЙ ДЗЯРЖАВЫ, ЗАСЬЦЕРАГАЮЧЫ УСІМ НАЦЫЯМ У ЯЕ МЕЖАХ УСІ ПРАВЫ.

Дзеля гэтаго конфедэраты звертаюцца да усіх націй, да усіх станау, да усіх істнуючых організацій і да усіх грамадзян Краю, клічучы, абы уважаючы на важнасць вялікаго гісторычнаго момэнту, забыушыся крыуд узаемных, свар і недавер'я, маючы на мэці адно карысць супольнае Бацькаушчыны, прылучыліся да КОНФЕДЭРАЦІІ ВЯЛІКАГО КНЯЗЬСТВА ЛІТОУСКАГО.

РАДА ТЫМЧАСОВА

Конфедэрацiі Вялікаго Князьства Літоускаго.

Спіс вольных муляраў у ложах Беларусі і Літвы. 1910-1915 гг.

1. Абрамовіч Вітальд (1874-каля 1940) – "Еднасць", "Літва", "Верны ліцьвін".
2. Арансон Рыгор – ложа ў Віцебску (?).
3. Асмалоўскі Уладзіслаў – "Літва", "Вялікі ўсход Літвы" ("Вялікі ўсход Літвы і Беларусі").
4. Астахевіч Казімір (1883-1952) – "Літва", "Беларусь", "Вялікі ўсход Літвы" ("Вялікі ўсход Літвы і Беларусі").
5. Афенберг Ян – ложа ў Менску (?).
6. Багушэўскі Ян – "Еднасць".
7. Бамас (Бомас, Вомас) Вітольд – ложа ў Віцебску.
8. Барткевічэне-Повіцкайтэ Феліцыя (1873-1945) – "Літва".
9. Бельскіс Вацловас (1870-1938) – "Літва".
10. Біржышка Міколас (1882-1962) – "Еднасць", "Літва", "Беларусь".
11. Біржышка Вацловас (1884-1956) – "Літва".
12. Брамсон Майсей – "Еднасць", "Літва", "Вялікі ўсход Літвы" ("Вялікі ўсход Літвы і Беларусі").
13. Брук Рыгор – ложа ў Віцебску.
14. Бугайлішкіс Пеліксас (1883-1965) – "Літва", "Беларусь".
15. Будны Станіслаў – "Еднасць", "Верны ліцьвін".
16. Булёта Андрюс (1872-1941) – "Літва", "Беларусь".
17. Гурэвіч Беніамін – ложа ў Віцебску.
18. Валковіч Аляксей – ложа ў Віцебску.

* Дакумент захоўваецца ў Літоўскім Дзяржаўным гістарычным архіве (Ф. 1135, воп. 23, ад.з. 7. Арк. 153). Пры публікацыі захаваныя ўсе моўныя асаблівасці арыгіналу.

19. Вілейшыс Ёнас (1872-1942) – “Літва”, “Вялікі ўсход Літвы” (“Вялікі ўсход Літвы і Беларусі”).
20. Заштаўт Аляксандр – “Еднасць”, “Літва”, “Беларусь”.
21. Івашкевіч Эдмунд – ложа ў Менску (?).
22. Калюбакін Аляксандр – ложа ў Віцебску.
23. Кодзіс Тэадор – ложа ў Менску.
24. Краскоўскі Іван (1882-?) – “Еднасць”, “Літва” (Вялебны), “Беларусь”.
25. Крыжаноўскі Браніслаў (1876-1943) – “Еднасць”, “Літва”, “Верны ліцьвін”.
26. Ластоўскі Вацлаў (1883-1938) – “Літва”.
27. Луцкевіч Антон (1884-?) – “Еднасць”, “Літва” (Прамоўца), “Беларусь”, “Вялікі ўсход Літвы” (“Вялікі ўсход Літвы і Беларусі”).
28. Луцкевіч Іван (1881-1919) – “Еднасць” (Прамоўца), “Вялікі ўсход Літвы” (“Вялікі ўсход Літвы і Беларусі”).
29. Маліноўскас Данатас – “Еднасць”.
30. Нагродскі Зыгмунт (1865-1937) – “Еднасць”, “Літва”, “Верны ліцьвін”.
31. Петрусевіч Казімір – ложа ў Менску.
32. Пілсудскі Ян (1876-1950) – “Еднасць”, “Верны ліцьвін”.
33. Пісарэўскі Сяргей – ложа ў Віцебску.
34. Прозараў Іван – “Еднасць”, “Літва”.
35. Ром Ежы – “Еднасць” (Вялебны), “Вялікі ўсход Літвы” (“Вялікі ўсход Літвы і Беларусі”).
36. Ром Эліяш – “Еднасць” (Скарбнік, Сакратар), “Літва” (Першы дазорац).
37. Ромэр Міхал – “Еднасць”, “Літва” (Вялебны).
38. Сакалоўскі Эдвард (1878-1932) – “Літва”.
39. Сляжэвічус Міколас (1882-1939) – “Еднасць”, “Літва” (Скарбнік, Сакратар).
40. Федаровіч Вячаслаў – ложа ў Віцебску.
41. Цэйтлін Аляксандр – ложа ў Віцебску.
42. Чаркоўскі Людвік (1855-1928) – “Еднасць” (Дазорац).
43. Шабад Цэмах – ложа ў Вільні.
44. Шагал Марк – ложа ў Віцебску (?)
45. Шаўлюс Юргіс (1879-1968) – “Літва”, “Вялікі ўсход Літвы” (“Вялікі ўсход Літвы і Беларусі”) (Вялебны).